

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول




Bingol University
Journal of Theology Faculty



ISSN: 2147-0774

Cilt: V | Sayı: 10 | Yıl: 2017/2

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (25 Haziran/25 Aralık) basılı yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

Bu dergi ulusal  ve  veri indeksleri ile  atf dizin tarafından taranmaktadır.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup izinsiz, kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

Sahibi / Owner / المشرق العام /
(Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına)
(On Behalf of Bingol Universty Theology Faculty)
Prof. Dr. Hakan OLGUN

Editör / Editor / رئيس التحرير
Doç. Dr. Thamer HATAMLEH

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants /
التحرير مساعد رئيس

Arş. Gör. Muhammed ASLAN
Arş. Gör. Hüsnü TURGUT
Arş. Gör. Eyüp SEVİNÇ

Yazı İşleri Müdürü / Editor in chief
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date
İstanbul, Aralık 2017

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Semal Medya Tasarım Ofisi
semalmedya@gmail.com

Baskı / Printing
Sadık Daşdoğan-Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No: 215-216,
Topkapı / İstanbul - Tel: (0212) 613 12 11

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Hakan OLGUN
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN
Prof. Dr. Ousama EKHTIAR
Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ
Doç. Dr. Nusretin BOLELLİ
Doç. Dr. Abdulsasr SÜT
Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ
Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN
Yrd. Doç. Dr. Murat KAYA
Yrd. Doç. Dr. Emrullah ÜLGEN
Yrd. Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY
Yrd. Doç. Dr. Nebi BUTASIM

Yazışma Adresi / Corresponding Adress
Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12000
Merkez/BİNGÖL
Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035

Elektronik posta / e-mail
bingolilahiyatdergisi@hotmail.com

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Abdulaziz BEKİ (Sebahattin Zaim Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ali AKYÜZ (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi) Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI (Siirt Üniversitesi) Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Faruk BEŞER (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi) Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi) Prof. Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Hayati AYDIN (Yüzcüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Osman TÜRER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi) Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Sahip BEROJE (Yüzcüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi) Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Necmettin GÖKKİR (İstanbul Üniversitesi) Doç. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi) Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi)

Sayı Hakemleri / Referee Board of Thisissue

Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Nafez Husein HAMMAD (Islamic University of Gaza/Filistin), Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Naem A. AL-SAFADI (Islamic University of Gaza/Filistin), Prof. Dr. Yusuf SANCAK (Atatürk Üniversitesi), Prof. Dr. Fayeze ABU OMIR (University of Hail/Suudi Arabistan), Doç. Dr. Harun İŞİK (Erciyes Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa KAYA (Atatürk Üniversitesi), Doç. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi), Doç. Dr. Yunus CENGİZ (Mardin Artuklu Üniversitesi), Doç. Dr. Qasim Mohammed Ahmed (The Iraqi Universty/Irak), Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi), Doç. Dr. Abdulsasr SÜT (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Fadıl AYĞAN (Siirt Üniversitesi), Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ (Şırnak Üniversitesi), Doç. Dr. Enes ERDİM (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. Mehmet KARATAŞ (Dicle Üniversitesi), Doç. Dr. Recep ASLAN (Muş Alparslan Üniversitesi), Doç. Dr. Mehmet BİLEN (Dicle Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ramazan ÖZMEN (Yüzcüncü Yıl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Selahattin YILDIRIM (İnönü Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mazhar TUNÇ (Hakkâri Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Abdhalim ABDULLAH (Mardin Artuklu Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Siddık ÜNALAN (Fırat Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Oktay BOZAN (Dicle Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Bünyamin AÇIKALIN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mahsum AYTEPE (Muş Alparslan Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÖZLİ (Fırat Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Kasım ERTAŞ (Şırnak Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mustafa Selim YILMAZ (Karabük Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Muhammed ÇETKİN (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Hatice TOKSÖZ (Süleyman Demirel Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin SEYHAN (Kafkas Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mahmod AL-HASAN (Dimaşk Arapça Dil Merkezi/Suriye).

Bingöl Hâlidî Geleneğinin Medrese Boyutu

Mehmet Şirin AYIŞ*

Geliş Tarihi: 17.10.2017, Kabul Tarihi: 30.11.2017

Öz

Bingöl ve çevresinde Hâlidî gelenek, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Şeyh Ali Sebti'nin Çapakçur bölgesine gelmesi ile başlamıştır. Şeyh Ali Sebti, Çapakçur bölgesine geldikten sonra, Bingöl ve çevresinde bulunan Melekan, Çan, Halifan gibi belli başlı medreseler ve bu medreselerde ilmî tedrisat faaliyetinde bulunan aileler, zamanla Hâlidî-Nakşî geleneğe geçtiler. Hâlidî-Nakşî gelenekte medrese eğitimi ile tasavvuf ve tarikat eğitimi birlikte ele alındığından, Bingöl medreseleri süreç içerisinde aynı zamanda tekke görevini de yerine getirmeye başlamışlar. Şeyh Ali Sebti ile başlayan bu süreçte, Çapakçur bölgesi adeta bir ilim merkezi haline gelmiş, dışarıdan birçok kişi ilim amacıyla buralara gelmiş ve bu ilim havzasından istifade etmiştir. Medreseler, bir taraftan talebelere, Fıkıh, Hadis, Tefsir, Kelam, Ferâiz gibi İslâmî ilimleri okuturken, diğer taraftan toplumun hem dinî, hem de sosyo-kültürel hayatı üzerinde etkili olmuşlardır. Bu medreselerde yetişen din adamları, İslam dininin inanç, ibadet, ahlak ve muamelatla ilgili prensipleri hususunda toplumu bilgilendirmiş, özellikle hukuk alanında ortaya çıkan birçok

* Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (msirinayis@hotmail.com).

problemin çözümünde, sorunun dini esaslar çerçevesinde halledilmesi noktasında yardımcı olmuşturlardır.

Anahtar Kelimeler: Bingöl, Tarikat, Hâlidilik, Medrese, Şeyh Ali Sebti

Madrasa Dimension of Khalidî Tradition in Bingol

Abstrac

Khâlidî tradition in Bingol and its surroundings began with the arrival of Sheikh Ali Sebti, one of the caliphs of Mawlana Khâlid al-Baghdadî, to Çapakçur region. After his arrival in Çapakçur region, prominent madrasas such as Melekan, Çan and Halifan, and families engaging in scientific education activities in these madrasas in Bingöl and its surroundings adopted Khâlidî-Naqshbandî tradition over time. As madrasa education was provided along with mysticism and religious order education in Khâlidî-Naqshbandî tradition, madrasas in Bingöl also began to serve as dervish lodges at the same time. In this period starting with Sheikh Ali Sebti, Çapakçur region became almost a scientific centre while many people from other areas came to the region to learn science and benefited from this knowledge reservoir. Madrasas taught students Islamic sciences such as Fiqh, Hadith, Tafsîr, Kalam and Ferâiz on the one hand, and influenced both religious and socio-cultural life in the society on the other hand. Religious scholars trained in these madrasas enlightened the society on the principles of Islamic faith, worshipping, morals and procedures, and helped to solve many problems in the framework of religious principles, particularly in the resolution of problems arising in the field of law.

Keywords: Bingöl, Religious order, Khâlidîyya, Madrasa, Sheikh Ali Sebti

Giriş

Bingöl ve çevresinde Hâlidî gelenek, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Şeyh Ali Sebti'nin Çapakçur bölgesine gelmesi ile başlamıştır. Ancak Bingöl'deki medrese geleneği, bundan önceki süreçte bölgedeki klasik şark medrese geleneğine dayandığı için çok daha eski tarihlere kadar geri gider. Dolayısıyla Hâlidilik Çapakçur bölgesinde gelmeden önce de Bingöl ve çevresinde klasik şark medrese geleneği ve bu gelenek üzerinden tedrisatta bulunan medreseler vardı. Özellikle Çan ve Halifan köylerinde bulunan bu medreselerin bir kısmı, bölgede devam eden Kâdiriyye tarikatı geleneğine bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmekteydi. Diğer bir kısmı ise (Melekan ailesinde olduğu gibi) herhangi bir tarikat geleneğine bağlı olmadan ilmî tedrisat faaliyetleri yapıyordu.

Şeyh Ali Sebti, Çapakçur bölgesine geldikten sonra, bu medreseler zamanla Hâlidî-Nakşî geleneğe geçtiler. Bu süreçten sonra, Bingöl'de bulu-

nan medreseler artık bu tarikat usullerine göre ilmî tedrisatlarını yapmaya başladılar. Hâlidî-Nakşî gelenekte medrese eğitimi ile tasavvuf ve tarikat eğitimi birlikte ele alındığından, Bingöl medreseleri aynı zamanda tekke görevini de yerine getiriyordu. Şeyh Ali Sebti ile başlayan bu süreçte, Çapakçur bölgesi adeta bir ilim merkezi haline gelmiş, dışarıdan birçok kişi ilim amacıyla buralara gelmiş ve bu ilim havzasından istifade etmiştir. Bu medreseler zaman içerisinde bu ailelerin ikinci ve üçüncü kuşak nesilleri tarafından Cumhuriyetin kuruluşuna kadar devam ettirilmiş, medreseler resmi olarak kapatılınca da bu faaliyetler kısmen gayri resmi sürdürülmüş ve bu durum günümüze kadar devam etmiştir.

Bingöl Hâlidî geleneğinin medrese boyutunun en önemli yönü, Mevlana Hâlid'in bölgedeki faaliyetlerini medrese geleneği üzerine inşa etme stratejisidir. Mevlânâ Hâlid, bölge medrese geleneğini ilmî hizmetlerle beraber irşad faaliyeti yapma noktasında harekete geçirmiş, o gün için ilim okutan medrese ehline tasavvufta "hilafet" olarak da kabul edilen irşad görevi vermek suretiyle bu potansiyeli daha aktif bir alana çekmiş ve bölge medreseleri Hâlidîlikle beraber yeniden bir canlanma süreci içine girmişlerdir. Aslında Mevlana Hâlid, bu stratejisi ile ilim, amel ve irşad merkezli bir anlayış ortaya koymaya çalışmıştır. Aynı stratejiyi halifesi Şeyh Ali Sebti'de de görüyoruz. Şeyh Ali Sebti de Palu'ya geldiği zaman özellikle Çapakçur bölgesinde daha çok Kâdiriyye tarikatı geleneği üzerinden ilim ve irşad faaliyeti yapan medreselerle tanışmış, bunların Nakşibendiyye tarikatına geçmelerini sağlamış ve bu medreseler üzerinden kendisine bir faaliyet alanı açmıştır.

Bu süreçte, Palu bölgesine gelip irşad faaliyetlerine başlayın Şeyh Ali Sebti, zaman zaman Çapakçur bölgesine de uğramış, o zamanlar Bingöl ve çevresinde bulunan Şeyh Abdullah Melekanî, Şeyh Ahmed el-Çanî, Şeyh Ahmed Halifanî, Kiğılı Şeyh Selim Efendi, Şeyh Süleyman el-Kurî, ve Şeyh Ahmed Çapakçurî gibi zatlar kendisine intisab ederek Nakşibendiyye tarikatına bağlanmışlar ve bundan sonraki dönemde faaliyetlerini Nakşibendiyye tarikatı geleneği üzerinden devam ettirmişlerdir. İsmi sayılan bu zartların her birisi, belli bir dönem Şeyh Ali Sebti'nin yanında kalmış, ilim ve tasavvuf eğitimi aldıktan sonra da buldukları bölgelere geri dönmüş ve daha önceden devam ettirdikleri medrese geleneğindeki ilmi tedrisat faaliyetlerine irşad faaliyetleri de ekleyerek devam etmişlerdir.¹

1 Mehmet Şirin Ayış, "Bingöl ve Çevresinde Hâlidilik," *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Hâlidîliğin Bingöl Çevresi Üzerindeki Etkisi Sempozyum*, Bingöl: 2017.

Tasavvuf tarihine baktığımızda, sūfî mürşidler, genel anlamda Cibril hadisinde geçen İman, İslam ve İhsan kavramları çerçevesinde İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarını bir bütün olarak ele almışlar, ilmî tedrisat ile irşad faaliyetlerini beraber yürütmüşlerdir. Dolayısıyla buldukları yerlerde camide imam, medresede müderris, tekkede mürşid, toplumda kanaat önderi olarak görev yapmışlardır.

Bu anlayış, bütün tasavvuf ve tarikat ehlinde olduğu gibi, Nakşibendiyye tarikatı mensuplarında da devam etmiştir. Bu yüzden başta Mevlana Hâlid olmak üzere Hâlidî mürşidler, buldukları yerlerde bu anlayış ile hareket etmişlerdir. Şeyh Ali Sebti de Palu'ya geldiği zaman bu şekilde bir usul takip etmiş, daha sonraki dönemlerde halifeleri ve takipçileri de bu geleneği devam ettirmişlerdir.

Nakşibendiyye tarikatının bölgede takip etmiş olduğu bu uygulama, yani cami, medrese ve tekke birlikteliği zamanla fonksiyonunu kaybetmiş, Hâlidî şeyhlerinin, bölgede yapmış oldukları ilim ve irşad faaliyetleri, medrese geleneği üzerinden gayri resmi olarak günümüze kadar devam etmiştir. Günümüzde gayri resmi de olsa medrese geleneğini devam ettirenler, hem ilmî tedrisat, hem de irşad faaliyetlerinde bulunmakta ve pek çok talebe yetiştirmek suretiyle bölgenin dinî ve tasavvûfî hayatına katkı sunmaya devam etmektedirler.

Burada bir hususa dikkat çekmekte fayda vardır. Bingöl medreseleri ile ilgili son dönemlerde yapılan bazı çalışmalarda, bu medreselerde okutulan dersler, ders işleyiş metotları ile medreselerin Bingöl'ün sosyo-kültürel yapısı ile dinî ve tasavvufî hayatına etkisi gibi hususlar ele alınmaktadır ve bu da sevindirici bir durumdur. Bununla beraber bu çalışmalarda Bingöl medrese geleneğinin Hâlidî-Nakşî bir geçmişinin olduğu ve bugünkü durumun da kısmen bunun bir devamı olduğu hususuna ise pek dikkat dikkat çekilmemiştir. Hâlbuki Bingöl Medrese geleneği, Şeyh Ali Sebti'nin Çapakçur bölgesine gelmesi ile yeni bir veçhe kazanmış ve medreseler ilmî tedrisat ile beraber aynı zamanda Hâlidî-Nakşî geleneğinin irşad merkezleri görevini de üstlenmişlerdir.

Geçmişten günümüze Bingöl'deki medrese geleneği ve burada yetişen müderrislerle ilgili ilk çalışmalardan birisinin yine bu gelenekten gelen Araştırmacı yazar Sebahattin el-Çanî tarafından yapılması da bu görüşümüzü doğrular mahiyettedir. Bingöllü bir şeyh ailesine mensub olan Sebahattin el-Çanî bu bölgenin medrese geleneğinde yer almış birçok âlim ve müderris şahsiyeti, *Ulemâunâ mine'l- müderrisîn fil-karnil-işrîn* adlı Arapça eserinde bir

araya getirmek suretiyle bu konuda hem ciddi bir boşluğu doldurmuş, hem de tarihe önemli bir kayıt düşmüştür.²

Bu eseri önemli kılan husus, müellifin aynı gelenek içerisinde gelen, aynı zamanda bölgenin dinî ve tasavvufî yapısına vakıf olup, uzun yıllar bölge medreselerinde tahsil görmüş biri olmasıdır. Diğer taraftan müellif eserini hazırlarken, bu konularla alakalı olarak pek çok kişi ile görüşmüş, çalışmasını, uzun süren titiz bir araştırmanın sonucunda yazılı ve şifahi bilgi ve belgeleri bir araya getirerek hazırlamıştır. Bu yüzden eser, hem bölgenin Hâlidî geleneğinin ortaya çıkmasında, hem de bölgede ilim ve irşad faaliyetinde bulunmuş olan zatların tespit edilmesinde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Dolayısıyla söz konusu eser, Bingöl Hâlidî geleneğinin medrese boyutu adlı çalışmamıza önemli bir kaynaklık teşkil etti.³

Bu makalede, Bingöl'ün Hâlidî medreseleri, bu medreselerde görev yapan müderrisler, okutulan ders kitapları ve ders işleyiş metotları ile medreselerin, bölgenin sosyo-kültürel yapısı ile dinî ve tasavvufî hayatı üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Konuya geçmeden önce Bingöl'ün Hâlidî medrese geleneğinin üzerinde geliştiği zeminin daha iyi anlaşılması için, Hâlidîliğin Anadolu'ya gelişi ve buralardaki yayılışına kısaca bakmakta fayda vardır.

1. Hâlidî Medreselerinin Anadolu'ya Geliş Süreci

Hâlidîyye, Anadolu'ya gelmeden önce Anadolu'da daha çok Kadirilik, Halvetîlik ve Nakşibendiliğin Müceddidiyye kolu gibi tarikatlar yaygındı. Anadolu'da ilim ve irşad faaliyetleri, genelde bu tarikatlar tarafından icra ediliyordu. XIX yüzyılda Hâlidîliğin Anadolu'ya gelmesi ile beraber, artık yavaş yavaş Hâlidî tekke ve medreselerin de etkisi görülmeye başlandı.

2 Sebahattin el-Çanî, 1967 Yılında Karlova'nın Sağnis köyünde dünyaya gelmiştir. İlim tahsilini çeşitli medreselerde tamamladıktan sonra ilmî icazetini bölgenin önde gelen medrese hocalarından almıştır. İlahiyat Fakültesi Ön lisans mezunudur. İleri derecede Arapça ve Farsça, orta derecede Almanca bilmekte olup, otuz yılı aşkındır medreselerde ilmi tedrisat ile uğraşmaktadır. Bkz., <http://elcanihoca.com/yayinlar/CanSeyhleri.pdf> Erişim Tarihi: 12.07.2017.

3 Eser, Arapça olarak hazırlanmıştır. Müellif, söz konusu eseri ilk önce kendi imkânları ile bastırıldığından ilk baskısının üzerinde herhangi bir yayınevi ismi ve baskı tarihi bulunmamaktadır. Bingöl ve çevresindeki medreseler bu baskının 108 ile 112 sayfaları arasında yer almaktadır. Müellif bu baskıdan sonra çalışmalarına devam etmiş ve ulaştığı yeni bilgilerle yine kendi imkânları ile ikinci baskıyı yapmıştır. Son baskı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşamış birçok âlim, müderris ve mutasavvıfın hayatı ilave edilerek Ravza Yayınları tarafından 2016 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Bkz., Sebahattin el-Çanî, *Ulemauna mine'l-müderrisine fi'l-karni'l-işrine* (İstanbul: Daru'r-Ravda, 2016)

Bunda, şüphesiz o gün için Hâlidîye tarikatına intisab eden Anadolu'nun Batısındaki ilmiye sınıfı ile Doğusundaki medrese erbabının da büyük bir payı vardır.⁴

Hâlidîliğin Anadolu'da yayılma sürecinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, bu tarikatın hızlı bir şekilde yayıldığı alanların başında geliyordu. Hâlidîlik, Doğu Anadolu'ya Hakkâri bölgesinde yaşayan Şeyh Abdullah Şemdinî ve vefatından sonra yerine geçen yeğeni Şeyh Taha Nehri ile gelmiştir. Mevlana Hâlid'in medrese arkadaşı olan Abdullah Şemdinî (ö. 1813), Bağdat'ta Mevlana Hâlid'ten icazet aldıktan sonra, Şemdinli'ye dönmüş ve Nehri köyünde irşad faaliyetlerine başlamıştır. Şeyh Abdullah kısa bir süre sonra vefat edince yerine yeğeni Şeyh Taha Nehri (ö. 1852) geçmiştir. Mevlana Hâlid'in daha Şam'da iken Van bölgesine gönderdiği Şeyh Taha, ilim ve irşad faaliyetlerini birlikte yürütmüş, bu sayede sadece Hakkâri ve Van bölgesini değil, Anadolu'nun birçok bölgesini etkileyecek önemli âlim ve mutasavvıf şahsiyetler yetiştirmiştir.⁵

Şemdinli medresesinde yetişen Fehim Arvas (ö. 1895), Van ve çevresinde, onun talebelerinden Abdülhakim Arvasî (ö. 1943) Van'ın Başkale ilçesinde, Şeyh Taha'nın Bitlisli halifelerinden Muhammed Küfrevî (ö. 1898) Bitlis, Ağrı, Kars ve Erzurum bölgesinde, Küfrevî'nin halifesi Alvarlı Efe lakabıyla tanınan Muhammed Lütî Mazlumoğlu (ö. 1956) Erzurum'un Hasankale İlçesi ve çevresinde, Halk arasında Gavs-ı Hizanî lakabıyla bilinen Sıbğatullah Arvasî (ö. 1876) Bitlis ve çevresinde irşad faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Hatta Bitlis bölgesinde açılan ilk Hâlidî tekkesinin, Sıbğatullah Arvasî tarafından Hizan'da açılan tekke olduğu söylenebilir. Hizan tekkesi, bölgede pek çok âlim ve mutasavvıf şahsiyet yetiştirmiştir. Bunlardan bir tanesi de Gavs-ı Hizanî'nin talebelerinden Şeyh Abdurrahman-ı Tağî (ö. 1886)'dir. Bu zat, Norşin (Güroymak) İlçesinde açtığı medresede kısa zaman içerisinde çok sayıda âlim ve mutasavvıf yetiştirmiştir. Norşin medresesinde yetişen Şeyh Fethullah Verkanisi, Bitlis'in Mutki İlçesinde Ohin medresesini kurmuş, yine bu medresede yetişen Ziyauddin Norşinî (ö. 1924)'nin halifelerinden Ahmet Haznevî (ö. 1950), Hâlidîliği, Suriye'nin Kuzey Doğusundaki Kamışlı bölgesinde yaymıştır.⁶

4 Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Sır Yayınları, 2004), 308.

5 Abdulcebbar Kavak, "Hâlidîye Medreselerinin Anadolu'daki İlmî ve Kültürel Hayata Katkıları", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler (Uluslararası Sempozyum 1)*, Editör: İsmail Narin, (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları 2013): 270.

6 Kavak, "Hâlidîye Medreseleri," 271.

Mevlana Hâlid'in Anadolu'ya gönderdiği halifelerinden Ahmed el-Firâkî (ö. 1856) Diyarbakır'da, Ahmed Siyahî (ö. 1874) Kastamonu ve çevresinde, Abdullah Erzincanî (Mekkî)'nin halifelerinden Terzi Baba lakaplı Muhammed Vehbî Efendi (ö. 1848) Erzincan ve çevresinde, Mustafa İsmet Efendi (ö.1872) Edirne ve İstanbul'da, Yahya Dağistanî İç Anadolu bölgesinde, Yine Mevlana Hâlid'in halifelerinden Muhammed Hafız Ruhavî (ö. 1870) Urfa bölgesinde, Feyzullah Erzurumî, Erzurum bölgesinde, Hüseyin Vaiz Efendi Malatya bölgesinde, İsmail Şirvanî (ö. 1848) Azarbaycan bölgesinde, Şeyh Hâlid el-Cezerî (ö. 1839) Mardin bölgesinde, Muhammed Kudsî Bozkırî (ö. 1852) Konya bölgesinde faaliyette bulunmuşlardır.⁷

2. Bingöl'ün Hâlidî Medreseleri

2.1. Melekân Medresesi

Melekan medresesinin geçmişi, Bingöl Hâlidî geleneğinden önceki sürece dayanır. Medrese, ismini Melekan köyünden, köy de ismini "Male Kal" olarak da bilinen ailenin bilinen en eski âlimi ve müderrisinden alır. Aile, aslen Cizreli olup uzun yıllar önce Bingöl'ün Solhan İlçesine bağlı Meneşkut bölgesine hicret etmişlerdir. Male Kal'ın esas adı Molla Mustafa'dır. Kal, mahalli lehçede ermiş ve seçkin kişi anlamına gelmekte olup, tıpkı Türkçe'deki "Dede" unvanı gibi ilim ve irfan sahibi zatlara denir. Male Kal ailesi, Nakşibendiyye tarikatı ile tanışmadan önce de bölgede ilmî faaliyetleri olan, hayatlarını ibadet, zühd ve takva içerisinde yaşayan bir ailedir. Aile, ilim ve ahlak bakımından da çevrelerinde örnek kimseler olarak yaşamışlardır. Şeyh Abdullah Efendi, Male Kal'ın altıncı kuşaktan torunlarından. O da diğer kardeşleri gibi medrese tahsili görmüş, bölgede bilinen şekli ile molla olarak hayatını devam ettirip el emeği ile geçinen bir kimsedir. Kendisi aynı zamanda toplumda mütevazı ve takva sahibi bir zat olarak tanınmıştır. O güne kadar çevrelerinde ilmî faaliyetleri ile tanınan ve bilinen aile, Şeyh Abdullah Efendi'nin Şeyh Ali Sebti ile tanışması sonrasında yeni bir sürece girmiştir.⁸

Şeyh Abdullah Efendinin Şeyh Ali ile tanışması şu şekilde gerçekleşir: Şeyh Ali Efendi, tarikatını yaymaya başladığı dönemde zaman zaman Solhan ilçesinin Meneşkut yöresine ziyarete gider. O sırada bölgenin ileri gelen beyleri Ali Efendi için sıradan bir derviştir diye iltifat etmeyerek o zatın bu

7 Kavak, "Hâlidîyye Medreseleri," 272-274.

8 Hüseyin Abdullah Akdeniz, *Melekan Şeyhleri* (Malatya: İtaki Kitabevleri, 2009), 12-20; Ayış, "Bingöl ve Çevresinde Hâlidilik," (Bingöl: 2017).

yörede dolaşmasını istemezler. Şeyh Ali Sebti, bu ziyaretlerinin bir tane-sinde Melekan köyünde Molla Muhammed ismindeki bir zata misafir olur. Ev sahibi ile misafir konuşurlarken o arada içeriye biri girer. Şeyh Efendi içeri giren zatın kim olduğunu sorar. Molla Muhammed de kardeşim Molla Abdullah'tır diye cevap verir. Şeyh Ali Efendi kalkar ve kendisi ile kucaklaşır, Molla Abdullah biz seninle en son nerede buluşmuştuk der. Molla Abdullah da Genç ilçesinin Sivan bölgesindeki Kelahsi köyünün camisinde diye cevap verir. Bunun üzerine ev sahibi Molla Muhammed "Bizim Abdullah bu güne kadar komşu olduğumuz Hazarşah komunu bile geçmemiştir" diyerek hayretini ortaya koyar. Şeyh Ali Efendi ile Molla Abdullah bir süre sohbet ederler. Kendilerini dinleyen Molla Muhammed, konunun Nakşibendiyye tarikatı etrafında ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunma meselesi olduğunu anlayınca o da bu tarikata sempati duyar ve kendilerine yardımcı olmaya karar verir. Bu tanışma sürecinden sonra aile Nakşibendilik yoluna girmiş, Melekan medresesi de artık hem ilim, hem de irşad faaliyetlerini birlikte yürütmüştür.⁹

Bu medresede, Seyda Molla Ahmed Melekânî, Molla Ömer Melekânî, Şeyh Mahmud Melekânî (ö. 1915), Seyda Molla Abdulhamid Karbaşânî (ö. 1939), Seyda Molla Abdulhamid Sağnîsî (ö. 1955), Şeyh Vahdettin Melekânî, ve son olarak Seyda Molla Zahir et-Tandurekî (ö. 1966) müderris olarak görev yapmışlardır.¹⁰

2.2. Çan Medresesi

Çan ailesi, Şeyh Ali Sebti ile tanışmadan önceki süreçte Kâdiriyye tarikatına mensub olarak ilim ve irşad faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Aile, Şeyh Tahir el-Kâdirî'nin soyundan gelmektedir. Ailenin büyüğü Şeyh Kasım Abbasiler döneminde Diyarbakır'ın Silvan (Farkin) ilçesine hicret etmiş, bir süre burada kalan aile daha sonra Bitlis'e geçmişlerdir. Şeyh Kasım'ın oğulları Şeyh Tahir ile Şeyh Ali Bitlis Sancağına kadar gelmişler, Şeyh Ali Bitlis'te kalmış, Şeyh Tahir ise Çapakçur'a gelmiş ve vefatına kadar burada ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Mezarı, Bingöl-Erzurum yolunun Ilıcalar mevkiinde yola yakın bir tepenin üzerindedir. Şeyh Tâhir'in tek oğlu olan Şeyh İbrahim, önce Pırfakir köyüne, ardından Miladi 1850 tarihinde Çan köyüne yerleşir ve burada ilim ve irşad hizmetleri yapar. Daha sonra Şeyh İbrahim'in oğlu Şeyh Ahmet ve onun oğlu Şeyh Eyüp aynı bölgede

9 Akdeniz, *Melekan Şeyhleri*, 70; Ayış, "Bingöl ve Çevresinde Hâlidilik," (Bingöl: 2017).

10 Akdeniz, *Melekan Şeyhleri*, 85.

ilim ve irşad faaliyetlerine devam ederler. Şeyh Eyüp, aynı zamanda bir Kadiri tarikatı şeyhi olup, hem Çan, hem de Madrak köylerinde medresesi olup talebe okutmuştur.¹¹

Şeyh Ahmed el-Çanî, Şeyh Eyüp Efendinin oğludur. Babasının vefatından sonra bir süre ağabeyinin yanında okuyan Şeyh Ahmed Efendi, Kadiriye tarikatına mensub olmasına rağmen Palu'da bulunan Şeyh Ali Sebtî'ye intisab eder. Bunun üzerine şeyh Ahmed Efendi ailesi de kendisi ile beraber Kadiriye tarikatından Nakşibendiyye tarikatına geçerler. Böylece Çan medresesi, Şeyh Ahmed el-Çanî ile beraber hem ilmî tedrisat hem de tasavvuf ve tarikat eğitimi veren bir kuruma dönüşür.¹²

Çan medresesinde görev yapan müderrisler:

Molla Muhammed Kadî (Gençli), Şeyh Ahmed el-Çanî dönemi,
Molla Muhammed Emin (Kulundere/Karakoçan), Ahmed el-Çanî dönemi,
Molla Süleyman Bezâr (Vinderin), Şeyh Eyyûb Efendi dönemi,
Molla Hüseyin Ziverî (Palu), Şeyh Eyyûb Efendi dönemi,
Şeyh İbrahim Efendi (Çan), Şeyh Eyyûb Efendi dönemi,
Şeyh Mücahid Efendi (Çan); Şeyh Zülküf Efendi dönemi,
Şeyh Muhyeddin Efendi (Çan), Şeyh Zülküf Efendi dönemi,
Molla Muhammed Sevkarî (Kiğı), Şeyh Sıddık Efendi dönemi,
Molla Abdulhakim Sevkarî (Kiğı), Şeyh Sıddık Efendi dönemi,
Şeyh Nizamettin Efendi (Çan), Şeyh Sıddık Efendi dönemi,
Molla Muhammed Emin Cibranî (Karlıova), Yakın dönem.¹³

2.3. Halifan Medresesi

Halifan medresesinin tarihi, Şeyh Ahmed Halifanî'nin büyük dedesi Hacı Halife ile başlar. Hacı Halife, küçük yaşta ilim tahsili için Halifan Köyünden ayrılır ve artık geri dönmez. Muhtelif medreselerde eğitim görür. Son olarak Bağdat'a gider ve Kadiri medreselerinde ilmîni tamamlar ve icazetnamesini alır. İlmî tedrisatını ikmal ettikten sonra, ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmak üzere mürşidi tarafından Muş'un Bulanık İlçesi mıntikasına görev-

11 el-Çanî, *Ulemauna mine'l-müderrisin*, 33; Diyadin Korkutata, *Tasavvufun İçinden Gelen Yol (Şeyh Ahmed Efendi Ailesi)*, (Bingöl: 2016), 33-44; Ayış, "Bingöl ve Çevresinde Hâlidilik," Bingöl: 2017.

12 el-Çanî, *Ulemauna mine'l-müderrisin*, 33; Korkutata, *Tasavvufun İçinden Gelen Yol*, 5-30; Ayış, "Bingöl ve Çevresinde Hâlidilik," Bingöl: 2017.

13 Sebahattin el-Çanî, *Çan Şeyhlerinin Tasavvufdaki Yeri ve Konumu*, 6.
<http://www.elcanihoca.com/yayinlar/CanSeyhleri.pdf>. Erişim tarihi, 12.07.2017.

lendirilir. Şeyh Efendi, Bulanık İlçesine geldikten sonra İlçeye bağlı Çergis Köyünde medresesini kurar. Bir yandan müderrislik yaparken diğer taraftan da irşat faaliyetlerinde bulunur.

Hacı Halife, ilim ve irşad faaliyetlerine devam ederken zamanla çocuklarını da yetiştirir ve icazet verdiği iki oğlunu kendi köyü olan Gorıla'ya gönderir. Küçük yaşta köyden ayrılan Hacı Halife'nin iki oğlu, Abdurrahman Halife ile kardeşi İbrahim Halife babalarının köyüne dönerler. Tasavvufta icazet alanlara Halife dendiği için civardaki köylerden bunu duyan herkes her iki halifenin köyü anlamında Halifan demeye başlar ve o tarihten sonra Gorıla köyünün adı, Arapça'da iki halife manasına gelen Halifan olur. Halifan'a gelen Abdurrahman Halife ve kardeşi İbrahim Halife, burada medreselerini kurup, hem ilmî tedrisat, hem de irşat faaliyetlerinde bulunurlar. Bu şekilde Halifan köyünde medrese geleneği çok uzun yıllar devam eder ve bu sayede burada çok büyük âlimler yetişir.

Şeyh Ahmed Halifanî, Şeyh İbrahim Efendinin oğludur. 1805 yılında eski ismi Kanireş olan şimdiki Karlıova İlçesinin Halifan köyünde doğmuştur. Halifan ailesi, önceleri Kadiri tarikatına mensup iken, Şeyh Ahmed Halifanî'nin, Şeyh Ali Sebtî'ye intisab etmesiyle Nakşibendiyye tarikatına geçerler. Şeyh Ahmet Efendi, ilim tahsilini ve tasavvuf eğitimini Şeyh Ali Sebtî'den alır. İcazetnamesini ise, Şeyhin talebi üzerine Melekanlı Şeyh Abdullah Efendi verir. Şeyh Ahmed Efendi icazetnamesini aldıktan sonra köyüne döner ve kendi medresesini kurar. Bir yandan medresede ilim tedrisatı yapar, diğer yandan müürşidi tarafından belirtilen Yukarı Göynük, Kanireş (Karlıova), Kortizi, Şuşar, Tekman, Hınıs, Çat, Korti, Lezgi ve Karayazı mıntıklarında irşad yapar ve pek çok talebe ve mürit yetiştirir.¹⁴

Aşağıda, hem Halifan medresesinde görev yapan müderrislerin, hem de bu aileye mensub âlimlerden ulaşabildiklerimizin isimlerini zikredeceğiz.

Halifan Medresesinde Yetişmiş Müderrisler:

Şeyh Hasan Efendi (Şeyh Ahmed Efendinin Oğlu, Halifan Medresesi),

Molla Ahmed-i Halifanî (Molla Ahmed-i Şeyh, Halifan Medresesi)

Şeyh Muhammed Emin Efendi (Erzurum Çat Bölgesi Medreseleri),

Molla Ali Sofihalil (Halifan Medresesi),

14 Şeyh Ahmed Halifanî ile ilgili bu bilgiler, aynı zamanda Bingöl Üniversitesi Rektörlüğünde idari personel olarak görev yapan Şeyh Ahmed Halifanî'nin torunlarından Sayın Faruk Yolcu ile yaptığım söyleşi sonucu tarafıma yazılı olarak verilmiştir. Ayrıca Bkz., el-Çanî, *Ulemauna min el-müderresine*, 50-52; Ayış, "Bingöl ve Çevresinde Hâlidilik," Bingöl 2017.

Şeyh Hâlid Efendi (Erzurum Çat ve Tekman Bölgesi Medreseleri),
Molla Ali Şeyhbazidi (Halifan Medresesi),
Molla Cami (Oğnut-Göynük Köyü Medresesi),
Molla Said b. Şeyh Mahmud (Tekman Bölgesi Medreseleri),
Molla Ömer (Halifan Medresesi),
Molla Baba (Muhammed Sıddık Aydın, Halifan Medresesi)¹⁵

2.4. Kur Medresesi

Medrese, ismini Şeyh Süleyman Efendi (ö. 1887) ailesinin bulunduğu Kur köyünden almaktadır. Şeyh Süleyman Efendi, takriben Hicri 1205 (m. 1790) senesinde Bingöl merkeze 20 km. uzaklıkta bulunan Kur (Dikme) köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Mirzedin Efendi, onun babası ise Arif Efendidir. Arif Efendinin atalarının, Bağdat veya Şam bölgesinden Bitlis vilayetine, oradan da Çapakçur (Bingöl)'ün Kur köyüne geldikleri rivayet edilir. Aslında bu medresenin tarihi de Bingöl'ün diğer medreseleri gibi eskilere dayanır. Zira Şeyh Süleyman Efendi, Şeyh Ali ile tanışmadan önce Kur köyünde medrese geleneği, babası Mirzeydin Efendi tarafından devam ettirilmekteydi.

Şeyh Süleyman Efendi'nin çocukluk yılları daha çok kendi köyünde geçmiştir. İlk tahsilini aynı zamanda müderris olan babası Mirzeddin Efendi'nin yanında yapmış, daha sonra, manevi bir işaret sonucu Palu'ya gidip Şeyh Ali Sebtî'nin yanında tahsil hayatına devam etmiştir. Uzun bir müddet Şeyh Ali Efendinin yanında kalan Şeyh Süleyman Efendi, medrese ilmini ikmal ettikten sonra, tarikat yoluna sülûk etmiş ve şeyhinin yanında seyr u sülûkünü tamamlamıştır.

Şeyh Ali Efendi'den hem ilim, hem de tarikat icazetnamesi alan Şeyh Süleyman Efendi, Kur köyüne geri dönmüş, buradaki medresenin başına geçmiş, bir taraftan medresede talebe okuturken, diğer taraftan da bulunduğu çevrede irşat görevi yapmıştır. Bu şekilde hem ilim, hem de irşad faaliyetlerinde bulunan Şeyh Süleyman Efendi, daha sonra Kur köyünden ayrılarak Uzunsavat köyüne hicret etmiş, burada önce bir cami ardından da medrese yaptırarak faaliyetlerine burada devam etmiş ve bu süre içerisinde pek çok talebe ve mürit yetiştirmiştir.¹⁶

15 el-Çanî, *Ulemauna min el-müderrisine*, 50-52; Ayiş, "Bingöl ve Çevresinde Hâlidilik" Bingöl 2017.

16 Şeyh Süleyman Efendi ile ilgili bu bilgiler, Şeyh Efendinin üçüncü kuşaktan torunu Abdüsselam Akbana ile yaptığım söyleşi sonucu tarafıma yazılı olarak verilmiştir. Ayrıca bkz., Ayiş, "Bingöl ve Çevresinde Hâlidilik," Bingöl 2017.

2.5. Hacıyan Medresesi

Hacıyan medresesinin tarihi, Molla Feyzullah Hacıyanî (ö. 1895) ile başlar. Molla Feyzullah ilk tahsilini amcası Seyda Molla Evliya Hacıyanî'den almıştır.¹⁷ Daha sonra Melekan'da Molla Ahmed Kuk'un yanında okumuş. Ardından bir müddet Muş'ta Molla Halil ve Maksut Paşa medreselerinde tahsil görmüş. İlmî icazetini, en son okuduğu hocası Molla Ahmed b. Osman el-Melekanî'den almıştır. Hâlidî-Nakşî tarikat icazetnâmesini ise, amcası Molla Evliyadan almış, daha sonra kendi köyüne gelerek medresenin başına geçmiştir. Molla Feyzullah Hacıyanî de diğer Hâlidî şeyleri gibi hem kendi medresesinde ilmi tedrisat ile uğraşmış, hem de amcası Molla Evliya ile beraber irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Molla Feyzullah döneminde Hacıyan medresesi adeta bir ilim ve irşad yuvası haline gelmiş, o dönemin pek çok meşhur hocası bu medresede ilmi tedrisat görmüştür. Molla Feyzullah Efendi hayatının sonuna kadar Hacıyan medresesinde müderrislik yapmış, 1895 senesinde Hacıyan köyünde vefat etmiştir.¹⁸

Bu medresede ise sırasıyla Molla Feyzullah Hacıyanî, (1850-1895) ile Molla Abdülaziz ed-Dürnevî es-Solhanî müderris olarak görev yapmışlardır.¹⁹

Yukarıda haklarında kısmen malumat verilen bu Hâlidî medreseler, Bingöl ve çevresinde faaliyet göstermiş ana medrese konumunda bulunan yerlerdir. Bu medreseler, aynı zamanda birer Hâlidî tekkesi olarak da faaliyet göstermişlerdir. Bu yüzden zamanla bunlara bağlı pek çok şube ortaya çıkmıştır. Bu konuda ilk yazılı çalışmalardan birini yapan Sebahattin el-Çanı, yukarıda ismi geçen *Ulemauna min el-müderrisin* adlı eserinde yaklaşık otuz medreseden bahsetmektedir. Buralarda görev yapan müderrislerin çoğu ise bahsettiğimiz ana medreselerden yetişmiş daha sonra gittiği yerde kendi medresesini açarak ilmi tedrisat faaliyetinde bulunmuş kimselerdir.²⁰

17 Molla Evliya, tarikat terbiyesini Molla Abdullah Melekanî'den almış, aynı zamanda Şeyh Ali Sebti'den de feyz almış bir zattır. 1892 tarihinde Melekan'da vefat etmiştir. el-Çanı, *Ulemauna min el-Müderrisin*, 327.

18 el-Çanı, *Ulemauna min el-müderrisin*, 327.

19 el-Çanı, *Ulemauna min el-müderrisin*, 329.

20 Söz konusu medreseler ve buralarda müderrislik yapanlar hakkında geniş bilgi için bkz., Abdülaziz Beki, "Klasik Medrese Geleneğinin Bingöl'ün Sosyo-Kültürel Yapısına Katkısı," *II. Bingöl Sempozyumu* (Bingöl: Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 2014): 700-708; Abdullmuttalip Arpa, "Bingöl'de Medreseler ve Müderrisler," *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 1, sy. 1, (Bingöl: Belediyesi Kültür Yayınları 2014): 36-38.

3. Medreselerde Okutulan Dersler

Bingöl Hâlidî medreselerinde okutulan dersler ve bu derslerin işleyiş metodu, İslam tarihindeki klasik medrese geleneği ile hemen hemen aynıdır. Aradaki fark, Bingöl medreseleri veya daha geniş bir ifade ile şark medreseleri olarak da kabul edilen Doğu ve Güneydoğu Anadolu medreseleri, Halidî-Nakşî gelenele beraber hem ilmî tedrisat, hem de irşad merkezleri olarak faaliyet göstermişlerdir.

Buralarda okutulan ders kitapları Arapça olup, hocaların dersi anlatma ve izah etme dili genelde ya Kürtçe, ya da Zaza'ca olmuştur. Medreselerde okutulan ders kitaplarının Arapça olması, İslam tarihinde oluşan medeniyet tasavvurunun bir devamı olarak kabul edilmelidir. Zira Müslümanlar, her ne kadar farklı unsurlardan oluşsalar da mensup oldukları dinin kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in Arapça olarak nazil olması, tarihi süreç içerisinde meydana gelen İslam medeniyetinin ortak dilinin de Arapça olmasını da zorunlu kılmıştır. Özellikle de Temel İslam Bilimleri olarak kabul edilen Kelam, Fıkıh, Tefsir, Hadis ve Tasavvuf gibi ilimler, doğrudan Arapça ile ilintili oldukları için, bu ilimlerin tedrisatının yapıldığı medreselerde de eğitim dili Arapça olarak devam etmiştir. Hatta Temel İslâm Bilimleri alanında yazılmış eserlerin dilinin Arapça olmasından hareketle bazı âlimler Arapça öğrenmeyi farz-ı kifâye olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre, Kitap ve Sünneti anlama, bunlardan hüküm çıkarma ve Müslümanların maslahatını koruyup muhafaza etmenin yolu Arapça bilmekten geçer. Bunun için Arapça öğrenmek farz-ı kifâyedir demişlerdir.²¹

Medreselerde okutulan kitapların Arapça olarak yazılmış olmasından dolayı medrese eğitim dilinin Arapça olması da bu şekilde kabul edilmiş ve İslam dünyasında asırlarca eğitim veren medreselerde bu anlayış bir gelenek olarak devam etmiştir. Ülkemizde medreselerin eğitimi her ne kadar Tekke ve Zaviyelerin kapatılması ile resmi olarak sonlandırılmış olsa da genelde şark, özelde Bingöl medreselerinde eğitim gayri resmi olarak günümüze kadar devam etmiştir. Bölgede başta Siirt, Bitlis, Diyarbakır, Urfa, Mardin ve Bingöl olmak üzere hala birçok yerde medreseler varlığını devam ettirmekte ve medrese usulü eğitim devam etmektedir. Genel olarak medreselerde Kur'an-ı Kerim, Fıkıh, Hadis, Tefsir, Kelam, Ferâiz gibi İslâmî; Nahiv, Sarf,

21 Yahya Suzan, "Medreselerde Arapça Öğretimi," *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler Uluslararası Sempozyumu 1*, Editör: İsmail Narin, (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları 2013): 599; Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları," *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2002/1): 277.

Lûgat, Meânî, Bedi, Beyan gibi lisanî; Hesap, Hendese, Mantık, Hikmet, Tıp, Heyet, Felsefe gibi aklî ilimlere ait olan dersler okutulmaktaydı. Bu bilimlerin birçoğunu bir arada okutan medreseler olduğu gibi, birisi veya bir kaçını okutan medreseler de bulunmaktaydı.²²

Bu eğitim anlayışı, Şark medreselerinde olduğu gibi Bingöl medrese geleneğine de devam etmiştir. Bingöl medrese eğitim programında yer alan dersler, esas itibariyle alet ilimleri kabul edilen belâgat, mantık, kelâm, sarf-nahiv, dil ve edebiyat dersleri ile yüksek ilimler olarak kabul edilen fıkıh, tefsir ve hadis derslerinden oluşmaktadır. Okutulan derslerde belirli kitaplar takip edilir ve kitapların hemen hemen tamamı Arapçadır. Dolayısıyla medreselerdeki ders kitapları, İslam dünyasında meşhur olan ve üzerlerine pek çok şerh ve haşiyenin yazıldığı kitaplardır. Bingöl medreselerinde eğitim dili, duruma göre Kürtçe ya da Zaza'ca olup, dersler takrir metodu ile işlenir ve çoğu kez hoca ile talebeler arasında karşılıklı tartışmalar ve soru-cevaplar şeklinde yürütülür.²³

4. Medreselerin, Bingöl'ün Dinî ve Sosyo-Kültürel Hayatı Üzerindeki Etkileri

Mevlânâ Hâlid'in, Hindistan'dan Irak'a dönmesi ile beraber, bölgede irşad faaliyeti yürüten her cami veya tekke aynı zamanda medrese olarak da hizmet vermeye başlamıştır. Hâlidî tekkeleri, şariat-tarikat dengesini kurmayı başarmış ve bu dengenin bozulduğu Osmanlı topraklarında medrese ve İslamî ilimlerin yeniden canlanmasına büyük katkıda bulunmuşlardır. Bu nedenle Halidîler, teke yapımı için ayrı bir uğraş içerisine girmemişlerdir. Daha çok görev yaptıkları yerlerde var olan mescit, cami, tekke veya kullanılabilir durumdaki binaları irşad ve İslamî ilimlerin tedrisi için kullanmışlardır. Tasavvufî eğilimlerinin yanında, her biri aynı zamanda icâzetli birer müderris olan Hâlidî halifeleri, günün belli vakitlerinde medrese talebelerine Arapça, fıkıh, hadi, tefsir ve tasavvuf dersleri verirken, namaz vakitlerinde ve akşamları ise tasavvufî sohbet ve hatme ile meşgul olmuşlardır. Dolayısıyla Mevlânâ Hâlid'in tekke ve medreseyi birleştirme projesi, medrese eğitimi almak isteyenlerle tasavvufî eğitim almak isteyen kesimleri aynı

22 Muhammed Çetkin, "Medreselerde ve İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları," *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler Uluslararası Sempozyumu 1*, Editör: İsmail Narin, (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları 2013): 376.

23 Muhammed Çetkin, "Hâlidî Medreselerinde Arapça'ya Verilen Önem ve Okutulan Ders Kitapları: Şeyh Ahmed Medresesi Örneği," *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Hâlidîliğin Bingöl Çevresi Üzerindeki Etkisi Sempozyum*, Bingöl: 2017.

ortamlarda ve çoğu zaman tek çatı altında bir araya getirmiş bu birliktelik, toplumun hem dinî hayatı, hem de sosyo-kültürel hayatı üzerinde derin etkiler meydana getirmiştir.²⁴

Aynı süreci ve meydana gelen etkileri, Bingöl Hâlidî geleneğinin medrese boyutunda da görmek mümkündür. Bingöl medreseleri, gerek Hâlidî-Nakşî gelenekten önceki süreçte, gerekse de Hâlidîliğin Bingöl çevresine gelmesinden sonraki süreçte toplumun dinî hayatı ile sosyo-kültürel hayatı üzerinde derin izler bırakmıştır. Hâlidîliğin Bingöl çevresine gelmesinden önceki süreçte de Çapakçur bölgesinde medreselerin varlığı bilinmektedir. Zaten Hâlidîlik de Bingöl çevresine bu medreseler üzerinden gelmiştir. Medreseler, bir taraftan İslamî ilimlerin öğrenildiği kurumlar olarak faaliyet sürdürürken, diğer taraftan da toplumda din hizmeti görevini yapacak kadroların yetişmesini sağlamıştır. Toplumda bu şekilde dinî alanda faaliyetlerini sürdüren bu kurumlar, Hâlidî-Nakşî gelenele birlikte aynı zamanda birer irşad merkezi haline de gelmişlerdir.

Medreselerin ilmî tedrisat yönü ile irşad faaliyeti yönü arasında şöyle bir fark vardır. Sadece ilmi tedrisat faaliyeti yapan medreseler daha çok ilim öğrenmek isteyen talebelere yönelik hizmet vermektedir. İlim öğrenmek ve daha sonra din hizmetleri sınıfında görev almak isteyen talebe medreseye gider, uzun bir süre Arapça ve dini ilimler alanında eğitim görür, ardından hocasından aldığı ilmî icazet ile uygun bir yerde imam-hatiplik veya müderrislik gibi bir görevle topluma din hizmetleri alanında yardımcı olur.

Bahsettiğimiz Hâlidî geleneğin etkili olduğu ve medreselerin irşad faaliyeti görevi de yaptığı dönemlerde, müderris mürşitler sadece medresede talebe okutmakla yetinmemiş, aynı zamanda halka yönelik irşad faaliyeti görevini yapmak suretiyle halkın dini duygu ve heyecan yönünü de güçlü tutmak suretiyle şuurlu ve bilinçli bir dindarlık anlayışı ortaya koymaya çalışmışlardır. Bunun en güzel örneklerinden birisi de Şeyh Ali Sebti'nin Palu bölgesinde hem medresede müderrislik yapması, hem de Palu ve Çapakçur bölgesinde yapmış olduğu seyahatlerle irşad faaliyetlerinde bulunmak suretiyle topluma yeni bir heyecan ve dinamizm kazandırmasıdır.

Çapakçur medrese geleneğinin faaliyet gösterdiği Bingöl ve çevresi, hem geçmişte, hem de günümüzde sahip olduğu bu müesseseler ve buralarda yetişen müderrisleriyle İslâmî ilimlerin tedris geleneğini sürdüren yerlerin

24 Abdulcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016), 200-203.

başında gelmektedir. Bu anlamda Bingöl medreseleri aynı zamanda bölgedeki ilmî hareketliliğin ve tefekkürün önemli vasıtaları arasında yer almaktadır. Bu gün ülkemizde birçok üniversitede farklı akademik unvanlara sahip pek çok akademisyen ve ilim adamı bu medreselerde eğitim görmüştür.²⁵

4.1. Medreselerin, Dinî Hayat Üzerindeki Etkileri

Bingöl medrese geleneğinin oluşturduğu bilgi ve kültür ortamı sayesinde halk, evvela cehalet ve bilgisizlikten kurtulmuş, toplumda, bilgili ve kültürlü insan sayısı artmış, böylece toplumun sosyo-ekonomik ahlakı muhafaza edilmiştir. Bu bilgi ve kültür ortamı, dinî konularda sağlıklı ve doğru bilgilere sahip nesillerin yetişmesini sağlamış, bu durum, inanç esasları ile ilgili bilgilerin yanında aynı zamanda ibadet hayatına da canlılık getirmiştir. Bütün bunlarla beraber, medreseler, bir taraftan üst seviyede bilgili müderrisler yetiştirirken, diğer taraftan toplumun din görevlisi ihtiyacını gidermek için imam-hatiplerin yetişmesine zemin hazırlamış, böylece camisi olan hemen her yerleşim beldesine din görevlilerinin gitmesi sağlanmıştır.²⁶

Bu medreselerde yetişen müderrisler, toplumda meydana gelen arazi anlaşmazlıkları, miras, boşanma ve diğer güncel dinî meselelerde bilgilerine başvurulmuş, fetva sorulan ve hakemlik yapılması istenen önemli şahsiyetler olarak toplumun dinî hayatına katkı sunmuşlardır. Bu yüzden medrese eğitim sisteminde aslî role sahip olan müderris, yalnız Arapça dilbilgisini bilen kişi değil, aynı zamanda Fıkıh ya da bu günkü ifade ile İslam Hukuku başta olmak üzere Temel İslam Bilimleri alanında uzman olan kişi için de kullanılır.

Dolayısıyla Fıkıhın temel konuları arasında yer alan evlenme ve boşanma ile ilgili aile hukuku davaları, arazi anlaşmazlıkları ile ilgili miras hukuku davaları ve ticarî münasebetlerden kaynaklanan borçlar hukuku ile ilgili anlaşmazlıklarının çoğu, resmî mercilere intikal ettirilmeden, çoğu zaman halk arasında haydi "Şeriat'a" gidelim denilerek, dinî bilgi ve birikimi ile tanınmış, Fıkıh bilgisine güvenilen müderris ve hocalara intikal ettirildiği görülmektedir. Ayrıca Cumhuriyet öncesine uzanan gayr-ı menkullerin tapu

25 İslam Hukuku alanında önemli eserler kaleme alan Prof. Dr. Abdülaziz Beki, Arap Dili ve Belagati alanında pek çok esere imza atan Doç. Dr. Nusrettin Bolelli, ile şu anda Diyanet İşleri Başkanlığına Bağlı İstanbul Pendik Eğitim ve İhtisas Kursu Müdürü olarak görev yapan Dr. Adil Bor gibi pek çok akademisyen ve ilim adamı Bingöl'ün bu medrese geleneğinde yetişmişlerdir.

26 Abdülaziz Beki, "Klasik Medrese Geleneğinin Bingöl'ün Sosyo-Kültürel Yapısına Katkısı," *II. Bingöl Sempozyumu*, (Bingöl: Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları 2014): 684-685.

kayıtlarının tespiti ve mahkemelerce müftülüklerden talep edilen bilirkişi tayininde de bu hocalardan bilfiil yardım alındığı bilinmektedir.²⁷

Bu medreselerde yetişen din görevlileri ise buldukları yerlerde, başta cami hizmetleri olmak üzere pek çok alanda faaliyet göstermişlerdir. Kendisi de aynı zamanda Bingöl medreselerinde yetişmiş, uzun yıllar Diyanet İşleri Başkanlığının müftü ve vaiz yetiştirme merkezlerinde Arapça ve Fıkıh hocalığı, daha sonra başta Bingöl Üniversitesi olmak üzere, değişik Üniversitelerde İslam Hukuku alanında Öğretim Üyeliği yapmış olan Abdülaziz Beki,²⁸ bu medreselerden mezun olan hocaların, dinî alanda yapmış oldukları faaliyetlerle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

1. Bu medreselerde yetişen hocalar, camilerde İmam-Hatiplik görevini yapmak suretiyle din hizmetleri alanında herhangi bir boşluğun meydana gelmesine fırsat vermemişlerdir. Zira Anadolu'da köy, kasaba ve mahalle sakinleri için en önemli dinî hizmet, camilerin beş vakit açık olması ve cemaatle namaz kılınması, minarelerden ezanın okunması, Cuma, Bayram ve cenaze namazlarının eda edilmesi ile günlük, haftalık, aylık ve yıllık ibadetlerin sıhhatli bir şekilde organize edilerek yerine getirilmesidir. İşte bahsedilen bu kutsal görevleri, yıllarca bu medreselerden mezun olmuş hocalar yerine getirmiştir.

2. Bu medreselerde yetişen hocalar, topluma inanç ve ibadet esaslarını öğretmişlerdir. Gerçekten, insanlar mensup oldukları inancın esaslarını bilmedikleri zaman, o inanç hakkında şüpheye düşme yahut inancının başkaları tarafından istismar edilmesi gibi pek çok konularda sıkıntılar yaşayabilirler. Diğer taraftan mensup olduğu dinin ibadet esaslarını bilmediği zaman da mensup olduğu inanç ile arasında herhangi bir bağ kalmaz. İşte bu tür tehlikelere karşı medreselerden yetişip camilerde din görevlisi olarak hizmet yapan görevliler, camilerde, Cuma sohbetlerinde, Ramazan Aylarında, Özellikle kış mevsiminde akşam ile yatsı namazları arasında halka sürekli vaaz ve irşad sohbetleri yaparak inanç ve ibadet esaslarını öğretmişler, Namaz, Oruç, Zekât ve Hac gibi ibadetlerin eda keyfiyetleri hakkında halkı bilgilendirmişlerdir.

3. Bu medreselerde yetişen hocalar, isteyen vatandaşlara kendi dinlerinin kitabı olan Kur'an-ı Kerim okumayı öğretmişlerdir. Böylece vatandaş,

27 İsmail Narin, "Bingöl Medreselerinde Fıkıh Eğitimi," *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 1, sy. 1, (Bingöl: Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları 2014): 12.

28 Abdülaziz Beki'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz., İsmail Narin, "Fıkıh Adanmış Bir Ömür: Abdülaziz Beki, Hayatı, Eserleri ve Fıkıhî Görüşleri," *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4, sy. 12, (Bingöl 2016): 173-192.

kutsal kitabını kendi evinde veyahut kendi köyünde öğrenme imkânını bulmuştur.

4. Bu medreselerde yetişen din görevlileri, halkın, din hakkında bilmediği konularla ilgili sorularına cevap vermek suretiyle hem toplumu bilgilendirmişler, hem de halkın kafasındaki soru işaretleri ve şüpheleri gidermek suretiyle manevi bir doktorluk görevi yaparak toplumu manen tedavi etmişlerdir.

5. Bu medreselerde yetişen din görevlileri, buldukları yerde, evlenme, boşanma, miras, alış veriş ilişkileri, arazi davaları, komşuluk hakkı, kul hakkı, anne baba hakkı, gibi pek çok konuda topluma yardımcı olmak suretiyle adeta bir psikolojik danışmanlık görevini yerine getirmişlerdir.

6. Keza hastaları ziyaret etme, sıkıntıda olanların halini sorma, vefat edenlerin tekfin ve teçhiz işlerini yapma, cenaze namazını kıldırma, cenazeyi kaldırma, taziyelerde cenaze sahiplerinin yanında bulunma, vefat edenin vasiyeti ile mirası konusunda yakınlarına dinin hükümlerini hatırlatma gibi pek çok konuda topluma yardımcı olmuşlardır.²⁹

4.2. Medreselerin, Sosyo-Kültürel Hayat Üzerindeki Etkileri

Şüphesiz Bingöl medrese geleneğinin, toplumun sosyo-kültürel yapısına da pek çok katkıları olmuştur. Zira Cumhuriyet öncesi dönemde Çapakçur bölgesi, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu şartlar ve imkânlar açısından yeterli seviyede etkili hizmet alamamıştır. Bu yüzden toplumda okuma yazma oranı düşük olmuş ve bu durum bölgenin ekonomik ve sosyo-kültürel yapısını olumsuz etkilemiştir. İşte bu olumsuzluğun bölgede kökleşmesini engelleyen en önemli kurumlardan biri şüphesiz İslamî referansları bulunan ve aynı zamanda bir eğitim ve kültür geleneğinin devamı niteliğinde olan medreseler olmuştur. Bu medrese geleneğinin meydana getirdiği bilgi ve kültür ortamı bölge halkının saf ve duru yaratılışlarına uygun olduğundan, yöre halkı uzun süre psikolojik bir huzur ve barış ortamı içerisinde hayatını sürdürmüş, dinî, ahlakî ve ictimai hayatını düzenlemiş, başkasının hak ve hukukunu tanımış, helal ve harama riayet etmiş yine bu sayede uzun süre ateizm ve materyalist felsefenin tahribatından da mahfuz ve masun kalmıştır.³⁰

Bu medreselerde yetişen müderrisler, bir taraftan Bingöl halkının doğru ve sağlıklı dinî bilgiye ulaşması konusunda topluma yardımcı olurken, diğer taraftan da toplumdaki sosyo-kültürel alanlarda ortaya çıkan problemlerle

29 Beki, "Klasik Medrese Geleneği," 698.

30 Beki, "Klasik Medrese Geleneği," 682.

ri çözmek ve sorunları giderme konusunda yol göstericilik yapmışlardır. Medreselerin bu rolü hem bireylerin kendi aralarında birbirleri ile olan ilişkilerinde, hem de toplumla olan ilişkilerinin şekillenmesinde etkin rol oynamıştır. Keza medreselerin bu rolü, toplumun farklı kesimleri arasında da sağlıklı ilişkilerin gelişmesine yardımcı olmuş, farklı inanç ve kültürlerle mensup insanlar bu sağlıklı ilişki ortamının doğurduğu adalet, hakkaniyet ve merhamet ortamında asırlarca huzur içerisinde beraber yaşamışlardır.³¹

Bu medreselerde yetişen ve camilerde hocalık yapan din görevlileri, toplumdaki huzuru ve sosyal barışı temin etmek adına da önemli görevler yapmışlardır. Mesela görev yaptıkları yerlerde vatandaşlar arasında herhangi bir tartışma veya kavga gibi durumlarda derhal olaylara müdahale ederek, olayların büyümesini önlemiş, fitneye fırsat vermemiş ve taraflar arasında barışı temin etmek amacıyla gerekli girişimlerde bulunarak vatandaşları barıştırmışlardır. Hatta denilebilir ki bölgede şimdiye kadar köylerde görev yapan cami hocaları, cami imamlığının yanı sıra, köyün hâkimi ve kadısı sıfatıyla birçok olayın mahkemeye intikalini önleyerek mahkemenin yükünü hafifletmiştir.³²

Yine bu medreselerde yetişen ve camilerde hocalık yapan din görevlileri, topluma sundukları din eğitimi ile İslam dininin, kendi mensuplarına öğretmiş olduğu yeme-içme, giyinme, konuşma, yolda yürüme, uyuma, çocuklara ve büyüklere karşı görev ve sorumluluk bağlamında sevgi ve saygı ile anne-baba, yakın akraba ve komşulara karşı görev ve sorumluluklara kadar pek çok alanda halkı bilgilendirmiş, bahsedilen bu görgü kurallarını halka öğretmiş ve bu sayede doğal konuşma diline dinî ve edebî bir form kazandırmış, böylece bedevî bir yaşam biçimi olan gelenek ve göreneklerine, medenî ve ahlakî bir veçhe kazandırmak suretiyle, topluma dinî değerlerini öğretmiş ve İslamî kültürün muhafaza edilmesini sağlamışlardır.³³

Hâlidî medreselerinin Anadolu'da ilim ve irşad faaliyetlerine başlamaları ile beraber, bölgede din hizmetleri başta olmak üzere pek çok alanda hareketlilik başlamış ve bunun bir sonucu olarak da topluma yön verecek seviyede çok sayıda ilim adamı yetişmiştir. Bu medreselerde, aynı zamanda Kur'an öğretiminden, Arap dili ve Edebiyatına, İslamî ilimlerden, Felsefe ve Mantık derslerine kadar pek çok ilim okutulmuştur. Bu medreselerden me-

31 Abdulnasır Süt, "Bingöl'deki Sosyal ve Siyasal Yaşamın Dinî ve Ahlakî Açından Değerlendirilmesi," *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 1, sy. 1, (Bingöl 2014): 73.

32 Beki, "Klasik Medrese Geleneği," 699.

33 Beki, "Klasik Medrese Geleneği," 699.

zun olanların, hem aklî ve naklî ilimlerdeki yeterlilikleri, hem de tasavvûfî terbiyeden kaynaklanan mütevazılıkları, onları halkın nazarında daha saygın bir konuma getirmiştir.³⁴

Aslında Hâlidî gelenekten gelen medreseler sadece Bingöl'ün değil, Anadolu'nun tamamının dinî, tasavvufî, ilmî ve kültürel hayatına katkı sunmuşlar. Bu katkıları kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Hâlidî medreseler, Osmanlının son dönemlerinde Anadolu coğrafyasında faaliyete başlamışlar, böylece artık misyonlarını yerine getiremeyen medrese ve tekkeler, Hâlidî geleneğin sunduğu tasavvûfî neşve ile yeniden canlanmışlardır.

2. Hâlidî gelenekle beraber medrese ve tekkeler bir arada ve uyumlu bir şekilde faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Bu durumun bir neticesi olarak da Osmanlı Devletinde uzun bir süredir ciddi bir sorun olarak devam eden medrese-tekke çekişmesine son verilmiştir.

3. Bu medreselerde Osmanlının son döneminde etkili olan ve devlet siyasetine yön veren çok sayıda aydın şahsiyet yetişmiştir.

4. Bu medreseler, Anadolu'nun birçok yerinde azınlıklar veya yabancılar tarafından açılan okulların Osmanlı Devleti aleyhtarlığı propagandalarına karşı, İslam ümmetinin birliğini savunmuşlardır.

5. Hâlidî şeyhleri, Osmanlı-Rus savaşında mürid ve muhibbanlarıyla beraber Ruslara karşı Osmanlının yanında savaşa iştirak etmiş ve bir kısmı bu savaşlarda şehit düşmüştür.

6. Hâlidî medreselerinde, Arapça ve İslamî ilimlerin yanı sıra Osmanlıca ve Farsça da okutulmuş ve böylece Anadolu insanının geçmişi ile olan bağının devamına katkı sağlamıştır.

7. Hâlidî medreseleri, Osmanlı döneminde daha çok Saray ve çevresi ile büyükşehirlerde belli bir elit tabaka arasında olan ilim, sanat, kültür faaliyetleri ile eğitim ve öğretim hizmetlerinin, Anadolu'nun birçok köy ve kasabasına ulaştırılmasında büyük rol oynamıştır.

8. Hâlidî şeyhleri, müderrislik ve irşad görevlerinin yanı sıra ihtiyaç anında topluma rehberlik ve öncülük etmiş, bazen de kadılık ve arabuluculuk görevlerini de üstlenmek suretiyle toplumdaki sorunları çözmüş, böylece toplumda şiddetin önlenmesi ve huzur ortamının hâkim olmasında önemli katkılar sağlamışlardır.

34 Abdulcebbar Kavak, "Hâlidîye Medreseleri," 284.

9. Hâlidîyye mensupları, düzenledikleri sohbetlerle insanların zamanlarını ilim, irfan ve ibadette geçirmelerini sağlamış, bu sayede onların vakitlerini boşa harcamalarına engel olmuşlardır.

10. Bu gelenekten gelen din görevlileri, görev yaptıkları bölgelerde bulunan yıkık cami ve medreseleri yeniden faaliyete sokmuş ve bu alanda ciddi bir boşluğun doldurulmasına katkı sağlamışlardır.³⁵

Sonuç

Bingöl ve çevresinde medrese geleneğinin tarihi, Hâlidîliğin bu bölgeye gelmesinden öncesine dayanır. Bu dönemdeki medreselerin bir kısmı faaliyetlerini klasik şark medrese usulüne göre yaparken bir kısmı da bölgede bulunan Kâdiriyye tarikatı geleneğine bağlı olarak faaliyet göstermişlerdir.

Hâlidî gelenek, Bingöl ve çevresine Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Şeyh Ali Sebtî'nin Çapakçur bölgesine gelmesi ve bu bölgede medrese geleneği üzerinden ilmi tedrisat faaliyetlerinde bulunan ailelerle tanışması ile başlamıştır.

Bingöl Hâlidî geleneğinin medrese boyutu, Melekan, Çan, Halifan, Kur, Hacıyan medreseleri ve bunlara bağlı şubelerle devam etmiştir.

Bunlardan Melekan, Çan, Halifan ve Kur medreseleri, Hâlidîlik bölgeye gelmeden önceki süreçte de medrese geleneği üzerinden ilmi tedrisat faaliyetlerine devam etmişlerdir. Ancak ismi zikredilen bu medreselerin bağlı olduğu ailelerden Melekanlı Şeyh Abdullah Efendi, Çanlı Şeyh Ahmed Efendi, Halifanlı Şeyh Ahmed Efendi ile Kur köyünden Şeyh Süleyman Efendi, Şeyh Ali Sebtî ile tanışıp kendisine intisab ettikten sonra Nakşibendiyye tarikatına geçmişler ve bundan sonraki süreçte bu medreseler, hem ilmi tedrisatlarını, hem de irşad faaliyetlerini Hâlidî-Nakşî geleneğe bağlı olarak devam ettirmişlerdir.

Hacıyan medresesinin tarihi, Molla Feyzullah Hacıyanî ile başlar. Molla Feyzullah, ilmî tedrisatını yine Hâlidî bir geleneğe bağlı olan Melekan medresesinde yapmış, ilmî icazetini, Molla Ahmed Melekanî'den, Hâlidî-Nakşî tarikat icazetnâmesini ise, amcası Molla Evliyadan almış, daha sonra kendi köyüne gelerek medresenin başına geçmiş Molla Evliya ile beraber ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur.

35 Kavak, "Hâlidîyye Medreseleri," 284-285.

Medreselerde, genelde Kur'an-ı Kerim, Fıkıh, Hadis, Tefsir, Kelam, Ferâiz gibi İslâmî; Nahiv, Sarf, Lûgat, Meânî, Bedi, Beyan, gibi lisanî; Hesap, Hendese, Mantık, Hikmet, Tıp, Heyet, Felsefe gibi akîl ilimlere ait dersler okutulmuştur.

Medreseler, toplumun hem dinî hayatı, hem de sosyo-kültürel hayatı üzerinde etkili olmuşlardır. Bu medreselerde yetişen din adamları, İslam dininin inanç, ibadet, ahlak ve muamelatla ilgili prensipleri hususunda toplumu bilgilendirmiş, özellikle hukuk alanında ortaya çıkan birçok problemin çözümünde, sorunun dini esaslar çerçevesinde halledilmesi noktasında yardımcı olmuşlardır.

Bu medreselerde yetişen din adamları, toplumda meydana gelen arazi anlaşmazlıkları, miras, boşanma ve diğer güncel dinî meselelerde bilgilerine başvurulana, fetva sorulana ve hakemlik yapılması istenen önemli şahsiyetler olarak toplumun dinî hayatına katkı sunmuşlardır.

Bu medreselerde yetişen din adamları, bir taraftan yöre halkının doğru ve sağlıklı dinî bilgiye ulaşması konusunda topluma yardımcı olurken, diğer taraftan da toplumdaki sosyo-kültürel alanlarda ortaya çıkan problemleri çözmek ve sorunları giderme konusunda yol göstericilik yapmışlardır.

Yine bu medreselerde yetişen din adamları, günlük hayattaki yeme-içme, giyinme, konuşma gibi konulardan, çocuklara ve büyüklere karşı görev ve sorumluluk bağlamında sevgi ve saygı ile anne-baba, yakın akraba ve komşulara karşı görev ve sorumluluklara kadar pek çok alanda halkı bilgilendirmek suretiyle sosyo-kültürel alanlarda da faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Hâlidî gelenekten gelen medreseler, geçmişte yukarıda bahsedilen bu görev ve sorumlulukları çok zor şartlar altında yerine getirmelerine rağmen, günümüzde medreselerin bu tür faaliyet ve çabalarından bahsetmek hayli zor görünmektedir. Tabi bunun pek çok farklı sebepleri olabilir. Burada, konumuzun da sınırlarını aşmadan Hâlidî gelenekten gelen medreselerin bölgede geldiği nokta ile ilgili şu tespitler yapılabilir:

Hâlidîlik, tekke ve zaviyelerin kapatılma sürecine kadar bölgenin dinî ve tasavvufî hayatı üzerindeki etkisini sürdürürken, bu tarihten sonra bölge halkının geleneksel yaşam koşullarına uygun bir seyir takip etmiş, bölgenin geleneksel kodlarına bürünmüş ve yerleşmiştir.

Bu süreçte Hâlidîlik, bölgede, bu gelenekten gelen aileler üzerinden devam etmiştir. Bu ailelerin geleneği devam ettirmeleri ise ya bölge halkının ailelere olan teveccühünden dolayı manevî büyüklük ve kanaat önderliği

şeklinde, ya da bu ailelerin kontrolünde devam eden gayrı resmi medrese geleneği üzerinden olmuştur.

Manevî büyüklük ve kanaat önderliği, irşad faaliyetleri ile desteklenmeyince zamanla etkisini kaybetmiş, bu çizgiyi takip ettiren tasavvuf aileleri de daha çok ya siyaset, ya da ticaret gibi alanlara yönelmişlerdir.

Medrese üzerinden bu geleneği devam ettiren aileler ise gayrı resmi medreselerle bu geleneği sürdürmeye çalışmışlar. Ancak medreselerin gayrı resmi olması ve buradan mezun olanların icazetlerinin resmi bir karşılığının olmayışı, halkın bu medreselere olan ilgisini azaltmış ve birçok yerde bu medreseler ya kendiliğinden kapanmış ya da kapanma noktasına gelmiştir.

Bölgedeki Hâlidî gelenele ilgili yapılacak bir diğer tesbit ise, bölge Hâlidî geleneğinin aileler bazında devam etmesinden dolayı kurumsal bir yapıya kavuşamamalarıdır. Bu da Hâlidî geleneğin bölgedeki tükenişini hazırlayan önemli bir başka faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu gün bölge illerinde, apartmanların giriş katlarında gayrı resmi olarak Arapça okutmaya çalışan birçok medrese ehli vardır. Ancak bu kişiler arasında kurumsal bir kimlik olmadığından kendi aralarında bir dayanışma ve işbirliği içerisine girememektedirler. Bu yüzden de istenen anlamda ilim ve irşad faaliyeti yapmaktan imkân ve ortamı da oluşmamaktadır.

Kaynakça

- Akdeniz, Hüseyin Abdullah. *Melekan Şeyhleri*. Malatya: İtaki Kitabevleri, 2009.
- Arpa, Abdulmuttalip. "Bingöl'de Medreseler ve Müderrisler," *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 1, sy: 1 (Bingöl 2014): 29-42.
- Ayış, Mehmet Şirin. "Bingöl ve Çevresinde Hâlidîlik," *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidîliğin Bingöl Çevresi Üzerindeki Etkisi Sempozyumu*, Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi (Bingöl 2017).
- Beki, Abdulaziz. "Klasik Medrese Geleneğinin Bingöl'ün Sosyo-Kültürel Yapısına Katkısı." *II. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, (Bingöl 2014): 673-710.
- Çetkin, Muhammed. "Medreselerde ve İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları," *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler Uluslararası Sempozyumu*, Editör: İsmail Narin, Bingöl Üniversitesi Yayınları, (Bingöl 2013): 373-398.

- Çetkin, Muhammed.. "Hâlidî Medreselerinde Arapça'ya Verilen Önem ve Okutulan Ders Kitapları: Şeyh Ahmed Medresesi Örneği," *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Hâlidîliğin Bingöl Çevresi Üzerindeki Etkisi Sempozyum*, Bingöl: 2017.
- el-Çanî, Sebahattin. *Ulemauna mine'l-müderresine fi'l-karni'l-işrîne*. İstanbul: Daru'r-Ravda, 2016.
- Hazer, Dursun. "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları," *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2002): 274-293.
- Kara, Mustafa. *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Sır Yayınları, 2004.
- Kavak, Abdulcebbar. *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016.
- Kavak, Abdulcebbar. "Hâlidîyye Medreselerinin Anadolu'daki İlmî ve Kültürel Hayata Katkıları," *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler Uluslararası Sempozyum 1*, Editör: İsmail Narin, Bingöl Üniversitesi Yayınları, (Bingöl 2013): 267-287.
- Kavak, Abdulcebbar. Korkutata, Diyadin. *Tasavvufun İçinden Gelen Yol (Şeyh Ahmed Efendi Ailesi)*. Bingöl: 2016.
- Narin, İsmail. "Bingöl Medreselerinde Fıkıh Eğitimi," *Bingöl Araştırmaları Dergisi 1*, sy: 1, (Bingöl 2014): 9-28
- Narin, İsmail. "Fıkıha Adanmış Bir Ömür: Abdulaziz Beki, Hayatı, Eserleri ve Fikhî Görüşleri," *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4*, sy: 12, (Bingöl 2016): 173-192.
- Suzan, Yahya. "Medreselerde Arapça Öğretimi," *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler Uluslararası Sempozyumu*, Editör: İsmail Narin, Bingöl Üniversitesi Yayınları, (Bingöl 2013): 599-614.
- Süt, Abdulnasır. "Bingöl'deki Sosyal ve Siyasal Yaşamın Dini ve Ahlakî Açından Değerlendirilmesi," *Bingöl Araştırmaları Dergisi 1*, sy: 1, (Bingöl 2014): 73-87.
- <http://elcanihoca.com/yayinlar/CanSeyhleri.pdf> Erişim Tarihi: 12.07.2017.